

HEBBAN OLLA VOGALA...

In de latijnse school zei men
“ze zijn als deugd en ondeugd
aan één trog”

        overall samen,
zelfs aan de koperen tenen
van ons lief heer geknield;
exaudi nos domine,
        uw kiekens,
dicht tegen elkaar aangedrukt-
't is bitter koud voor de metten
en zo nijpend,
        vader onzer,
dat heimwee naar Vlaanderen.
zijn dan alle vogels hun nest
begonnen, alleen wij beiden niet?

Wilfred Smit

Uit: *Een harp op wielen*, 1959.

D E SLEUTEL

“HEBBAN OLLA VOGALA” VAN WILFRED SMIT

PAUL CLAES

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2010/3.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

“Wilfred Smit is een dichter van raadsels en vragen”, zo kenschetste Hans Groenewegen in het *Kritisch Literatuur Lexicon* de man die zichzelf als een *minor poet* beschouwde. “De beelden in zijn gedichten lijken te zijn samengesteld uit een mengsel van literaire toespelingen en geheimzinnige metamorfosen. Veelvuldig lopen zijn verzen letterlijk uit op een vraagteken.”

Deze karakteristiek past perfect bij dit allusieve en mysterieuze gedicht. De elliptische zeggingswijze noopt tot enig puzzelen. Zo moeten we de drie woorden van de titel aanvullen. Dat is geen heksentoer, want we kennen allemaal het citaat *Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu*: “Alle vogels hebben hun nest begonnen, behalve ik en jij”. Het oudste vers van onze taal, zullen velen uitroepen. Van even voor het jaar 1100, weten de schrijfkundigen. Geschreven door een Vlaamse monnik in Engeland, voegt een leraar Nederlands eraan toe. Een liefdesversje voor zijn verre geliefde, knikt iedereen ontroerd.

Maar is dat allemaal wel zo zeker? Zijn de woorden Oudengels of Oudnederlands? Het zinnetje staat op de ommezijde van de laatste beschreven pagina in een handschrift uit de Bodleian Library in Oxford. Daar ontdekte de Engelse filoloog Kenneth Sisam het in 1931. Het handschrift, een bundel middeleeuwse sermoenen, kwam uit de abdij van Rochester in het graafschap Kent. Kennelijk diende het als kladblok voor een *probatio pennae*: een pennenproef waarmee een kopiist zijn pas versneden ganzenveer uitprobeerde. Het Oudengels verschilde toen nog niet zo sterk van het Oudnederlands. Toch verraadt de vorm “olla” (in plaats van “alla”) de West-Vlaamse afkomst van de schrijver.

Is het anonieme zinnetje wel echt een versregel? Vlak erboven staat een equivalent in onmetrisch Latijn: *Abent omnes volucres nidos inceptos nisi ego et tu*. Daarboven staan nog drie Latijnse woorden: *quid expectamus nunc*, “waar wachten we nog op?” Die woorden stonden er waarschijnlijk ook in het Oudnederlands. Onder gepaste belichting is een haast uitgewiste zin te raden: *wat unbidan we nu*, “wat ontbeiden we nu?” (“ontbeiden” betekent “verwachten”). Rijmt *nu* toevallig op *thu*?

Is dit wel een liefdesversje? Al in 1933 maakte M. Schönfeld een vergelijking met Jezus' woorden in Mattheüs 8:20: “De vogels hebben nesten, maar de Mensenzoon kan zijn hoofd nergens te ruste leggen.” Voor hem was het “een verzuchting van een Vlaamse monnik in Engeland, die bij zijn onderricht aan een jonge landgenoot zijn heimwee naar zijn vaderland in deze variatie op Jezus' woorden uitte”. In 1936 zag pater J. van Ginneken in het zinnetje een minnedicht: de dichter stelt zijn beminde voor een liefdesnestje te bouwen. In 1954 verwierp J.M. de Smet deze romantische verklaring voor een religieuze: een monnik verlangt naar een vaste verblijfplaats in een kloostergemeenschap.

Voor een monastieke interpretatie pleit de verwantschap met Psalm 84: “Zelfs de mus vindt een huis en de zwaluw een nest waarin ze haar jongen neerlegt... Gelukkig wie wonen in uw huis”. Een klooster wordt in de middeleeuwen wel eens meer als een “nest” voor monniken voorgesteld. Bernardus van Clairvaux schreef in een brief: “Ik, ongelukkig vogeltje zonder veren, slaap haast de hele tijd buiten mijn nest”. Het Latijnse kwatrijn rondom de kruisgang van de Notre-Dame in Vaison-la-Romaine noemt het klooster een “vierkant nest” (*quadrifidus nidus*). De Smet wijst er nog op dat in het middeleeuwse Latijn *incipientia* (begin) slaat op het noviciaat, de proeftijd voor kloosterlingen.

Wilfred Smit levert met zijn gedicht een poëtische bijdrage tot deze geleerde discussie. Zijn oplossing is verbluffend: de jonge monnik droomt niet van een meisje, maar van een schoolvriend. Met de “latijnse school” is ongetwijfeld de kloosterschool bedoeld waarin beiden de eerste beginselen van het Latijn leerden. Was het gezegde “ze zijn als deugd en ondeugd aan één trog” in die taal geformuleerd? Enkele eeuwen later gebruikte de rederijker Jan van den Dale een analoge uitdrukking in *De ure vanden Doot*: “En brenct edel onedel aan eenen troch” (v. 726). Een trog is een voederbak, zoals de kribbe waarbij de os en de ezel, het reine en onreine dier, samen het Christuskind aanbidden (een apocrief detail uit het evangelie van pseudo-Mattheüs).

Zo te zien betekent het gezegde hier dat beide vrienden ondanks hun tegengestelde karakter onafscheidelijk verbonden waren (“ze waren twee handen op één buik”). Deugd en ondeugd zijn sinds Aristoteles typevoorbeelden van contraire termen. Het motief van de ongelijksoortige liefde komt bij Smit vaker voor: een relatie tussen een koningin en een cowboy in het gedicht “Slotpark”, tussen een glanzende en een onopvallende kerstbal in “Kerst” en tussen een wolf en een schaap in “Verliefde wolf”.

De twee leerlingen zaten in de kapel geknield voor de “koperen tenen van ons lief heer” (een mooie pars pro toto voor het christusbeeld van messing dat boven de kinderen uittoert). Het woord “heer” roept in deze school automatisch het Latijnse equivalent “dominus” op. De woorden “exaudi nos domine” (verhoor ons, heer) komen voor in gebeden: bijvoorbeeld die voor de hoogmis en in de litanie van alle heiligen. Toeval of niet: vlak onder zijn pennenproef kalligrafeerde de middeleeuwse kopiist de soortgelijke smeekbede *Rector celi nos exaudi ut dignare nos salvare*: “Bestuurder van de hemel, verhoor ons en verwaardig u ons te redden”. Het “vader onzer” even verder in ons gedicht is de woordelijke weergave van *pater noster*, de aanvangswoorden van het Onzevader.

Monniken en novicen trotseerden de kilte van het onverwarmde koor om de metten, het eerste deel van het nachtelijke officie, bij te wonen. De dichter vergelijkt beide verkleumde schoolkinderen met “kiekens” (kuikens). Dat dialectwoord komt als archaïsme voor in de Statenvertaling. Smit denkt ongetwijfeld aan Jezus’ uitspraak in Mattheüs 23:37: “Hoe menigmaal heb ik Uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkwijze een hen haar kiekens bijeenvergadert”.

De zinsnede “en zo nijpend” sluit aan bij “’t is zo bitter koud”, maar is tegelijk te verbinden met “dat heimwee naar Vlaanderen”. Die woorden doen onweerstaanbaar denken aan het “heimwee naar zijn vaderland” waarover Schönfeld het in zijn interpretatie had. De monnik associeert “vader” naar klank en betekenis met “Vlaanderen”, zijn *vaderland*.

Aan het slot verandert de moderne dichter het oude zinnetje in een ontgoochelde vraag: “zijn dan alle vogels aan hun nest begonnen, alleen wij beiden niet?” Dat maakt het plaatje volledig. Een Vlaamse monnik denkt in zijn Engelse abdij terug aan zijn opleiding in Vlaanderen. Op school vormden zijn vriend en hij een gezworen paar. Overdag bad hij in de kapel samen met hem tot de Heer en tijdens de nachtgetijden drukte hij zich verkleumd tegen hem aan. Nu ze ver van elkaar zijn, gedenkt de monnik hun onmogelijke verhouding in een vers.

Smits gedicht is een wonderlijke combinatie van een geestelijke en wereldlijke lezing van de oude tekst. Ooit zaten beide vrienden als nestjongen veilig onder de vleugels van de kloosterschool. Nu is een van hen uitgevlogen, zodat ze nooit samen een liefdesnest voor zichzelf en voor hun Lieve Heer zullen kunnen bouwen.